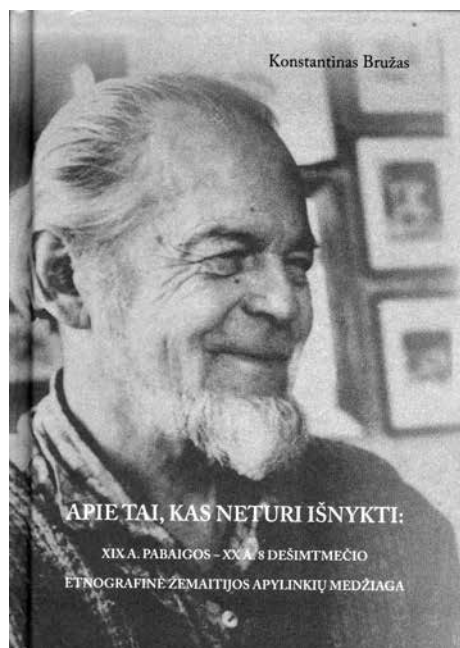

Konstantinas Bružas. APIE TAI, KAS NETURI IŠNYKTI: XIX a. pabaigos – XX a. 8 dešimtmečio etnografinė Žemaitijos apylinkių medžiaga, kn. I, parengė, sudarė, pastabas ir įvadinį straipsnį parašė Rimantas Balsys, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2017. – 367 p.

Pačioje praėjusių metų pabaigoje knyguose pasirodė tik penkių šimtų egzempliorių tiražu išleista visiems žemaičiams įdomi kraštotyros knyga *Apie tai, kas neturi išnykti: XIX a. pabaigos – XX a. 8 dešimtmečio etnografinė Žemaitijos apylinkių medžiaga*. Juolab ji naudinga etnologams, folkloristams, istorikams, kalbininkams. Tai Žemaičių Kalvarijos (Gardų, Varduvos) apylinkių uolus tyrinėtojo Konstantino Bružo (1912–2005) užrašai, atrinkti į pirmąjį tomą. Leidinį sudarė Klaipėdos universiteto profesorius dr. Rimantas Balsys. Įvadiniam straipsnyje „Konstantino Bružo testamentas“ pristatoma iškilus šviesuolio asmenybė, aptariama jo darbo metodika, nusakomi kriterijai, kuriais remiantis iš archyvų buvo atrinkta medžiaga šiai knygai, įvertinta savamokslio kraštotyryninko darbo rezultatų nauda mokslui. Įdėtas ir pluoštelis K. Bružui artimų žmonių prisiminimų apie jo gyvenimą, taip pat tą jo gyvenimą iliustruojančių nuotraukų iš Žemaičių muziejaus „Alka“. Ant leidinio viršelio – gudriai prisimerkusio ir besišypsiančio kraštotyryninko nuotrauka, o „Kraštotyros užrašų“ paraštės papuoštos jo paties nupieštu dailiu piešinėliu. Išties įdomu ir net kiek graudu skaityti apie žmogų, taip gražiai reikšusį meilę savo gimtinei, Šarnelės kaimui... Ir aiškiai regėjusio, kad, nesurinkus praeities ženklų, „greit viskas virs pelenų krūvomis ir vėjas bešvilpaus ant etnografinės tautos praeities“.

Žemaičių etnokultūros tyrinėtojas ir puoselėtojas, poeto Vytauto Mačernio

atminimo saugotojas savo raštuose sukauptą klotus žinių apie žemaičių materialinį ir dvasinį gyvenimą. Jos užfiksuotos autentiškų pastatų ir nykstančių sodybų, kraštovaizdžio kaitos, vietovardžių ir asmenvardžių, darbo papročių, kalendorinių švenčių, tautosakos, tradicinių amatų, žmonių tarpusavio santykių, archeologinių radinių aplinkybių, atsiminimų apie žymius krašto žmones ir dar daugelio kitų svarbių dalykų aprašymuose – vaizdinguose ir jausminguose, be to, su pasvarstymais, kas iš to paveldo gali išlaikyti gyvastį ateičiai. Rinkdamas praeities žinias, kraštotyryninkas kaip niekas kitas gebėjo įveikti žemaitišką nepatiklumą, nes buvo savas tarp savų. Tačiau kalbindamas kaimo senolius, K. Bružas apmaudavo, kad jiems aplinkos jau įdiegta niekinama pažiūra į praeities kultūrą, tad ir to senatvės orumo nedaug telikę... Šiame leidinyje sudarytojas sutalpino maždaug dešimtadalį K. Bružo surinktos ir archyvams perduotos kraštotyrynės medžiagos.

Pagrindinis knygos tekstas susideda iš trijų dalių, kurių pavadinimas yra toks pat: „Apie tai, kas neturi išnykti“, – taip užrašyta ir ant archyvuose saugomų aplankų. Pasak K. Bružo, visa tai yra žinotina praeitis. Pirmoji dalis tematikos požiūriu labai įvairi, tai – kaimo darbų, valgių, amatų ir jų įnagių aprašymai, tautosakos fragmentai, legendos apie piliakalnius, liaudiški tikėjimai prigimtimi, istorinių įvykių prisiminimai. Medžiaga buvo surinkta 1969 metais ir paties K. Bružo suskirstyta į penkis skyrelius: *Archeologija*, *Etnografija*, *Istorija*, *Tautosaka* ir *Varia*. Antroje ir trečiojoje dalyse jau yra daugiau autorinių tekstų, apibendrinant surinktą medžiagą. Juose – platesnės autoriaus pastabos apie vieną ar kitą etnokultūros reiškinių, paaiškinimai apie papročio ar tikėjimo kilmę, pasamprotavimai apie jo reikšmę, kartais – netgi su nuostabos ar pasigėrėjimo šūkiais. Antrosios dalies aprašai sudaryti taip pat 1969 metais, o trečiosios – kiek vėliau, 1971–1972 metais. Tradiciniai amatai čia aprašomi tarsi apsilankius kaimo meistro – kalvio, *klumpdarbio*, puodininko – dirbtuvėje, pateikiant ne tik jo vardą, pavardę, bet ir gyvenimo aprašymą. Kraštotyrininkas surinko medžiagą ir apie buvusius, bet dėl įvairiausių priežasčių jau sunykusius kultūrinio kraštovaizdžio elementus – vėjo ir vandens malūnus, *karčemas*. Etnografiniai, tautosakiniai ir istoriniai K. Bružo užrašai palydimi išsamių R. Balsio komentarų, retesnių ir tarmiškų žodžių paaiškinimų, tad knyga bus suprantama ir platesniam skaitytojų ratui, jaunesniajai kartai.

K. Bružo surinkti duomenys yra labai papildantys tai, kas apie žemaičių etnografiją buvo žinoma iš ankstesnių tyrimų, be to, gausi paprotinė medžiaga tik iš vienos apylinkės atskleidžia visuminį buvusios gyvenamosios vaizdą. Rasime ir retai kitų etnografų paliestų dalykų, čia aprašytų su

įdomiomis smulkmenomis, taikliais pastebėjimais, pavyzdžiui, apie tabako ir kanių auginimą, pypkiavimą, vėžiavimą, šeškinėjimą, durpių kasimą, klumpių dirbimą. Įdomybių pastebėta ir žemaitiškose Užgavėnėse, tai – arklių pravažinėjimas, *maloingosios bobutėlės* (Morės) pagarbinimas. Straipsnis apie virves – tiesiog enciklopedinis, nuo ratgalio iki *šniūrelio*... Tokie pat platūs kaimo žmonių švarinimosi aprašymai – naminio muilo virimas, maudymasis namie ir *perenėse*, plaukų priežiūra. O štai sunkaus mėšlavežio darbo aprašyme gebėta išvelgti ir linksmesnių epizodų, smagaus jaunimo bendravimo momentų. Įdomūs paliudijimai apie varpo garsų magiją: paskalų skleidimą juos liejant, vadinamojo *sčeslyvos mirties*, arba *švento tėvo pašvęsto*, varpelio skambinimą ginantis nuo audros ir perkūnijų. Kitur visai negirdėti dalykai – kaimynų žadinimas beržo šakele antrosios Velykų dienos rytmetį, žavatis (blogasis burtavimas) užperiu, piemenėlių mainai peiliukais ir kt. K. Bružas aprašus pateikė literatūrine kalba, tačiau su pasimėgavimu įterpdamas daug žemaitiškų žodžių, pavadinimų, posakių.

Kraštotyrininko stengtasi surasti žmonių atsiminimų ir iš tolimesnių istorinių įvykių – iš sukilimų (*metėžų*), rekrūtavimo, knygnešystės, blaivystės sąjūdžio laikų. Nors ir atbalsiais per tris kartas... Smagiai nuteikia jo užrašytas anekdotas apie *trevoğa* nutrauktus *maskolių* pietus Kalvarijoje, kai Švento Morkaus dieną žmonės triukšmu kvietė maldai prie kryžių. Trumpučiaje pasakojime labai subtiliai išsakyta ir kultūrų priešprieša, ir panieka okupantams.

Išleistoji knyga – gražus paminklas jos autoriui, tradicinės kultūros puoselėtoji Konstantinui Bružui. Tie, kas yra lankęsi Žemaičių Kalvarijoje, mena, kad senienų rinkiniai vos tilpo į „žaliąją trobelę“ (taip vadinamas namas, kuriame gyveno kraš-

totyrininkas). Jos kambarėlių sienos buvo ištaisai nukabinėtos garsių žemiečių portretais, religiniais paveikslėliais; apylinkės archeologinių paminklų, kultūros paveldo objektų ir vietovardžių schema užėmė net visą verandos sieną. O kraštotyrininko išrašytai „Medinei knygai“ prireikė statyti atskirą namelį. Kūrybingo, originalaus mąstymo žmogaus būta, kraštotyros veikloje radusio gyvenimo prasmę. Apie 1966 metus paskatintas Telšių „Alkos“ muziejaininko Vito Valatkos, darbavosi patydomis, tarsi pats sau. Vengti viešumos, neskubėti su publikacijomis, – šios kraštotyrininko nuostatos gal iš skaudžios tremtinio patirties... Tačiau „žaliosios trobelės“ durys visada buvo atviros besidomintiems poeto V. Mačernio asmenybe, Gardų praeitimi, žemaičių etnografija. O juk ir ta paveldo schema, ir „Medinė knyga“ iš esmės buvo skirti lankytojams. Tarp jų – garbūs profesoriai Česlovas Kudaba, Algimantas Miškinis, Vytautas Kubilius, Vacys Milius, Pietro Umberto Dini ir daugelis kitų. Save K. Bružas juokais vadindavo „paskutiniuoju žemaičių bajoru“. Buvo svajoklis, kuriantis viziją apie Šarnelės „Karšinių sodybą“, kurios gyventojai pamėgtų XIX a. pradžios gyvenimo būdą. Kai ką iš savo svajonių gebėjo ir įgyvendinti: tarp Žemaičių Kalvarijos ir V. Mačernio gimtojo Šarnelės kaimo akmenimis įamžintos poeto „vizijos“. Kilni buvo Konstantino dvasia, ori ir santūri laikysena, subtilus vidinis inteligentiškumas, neabejotinas savo darbo ir žinių vertės supratimas...

Šiandien „Alkos“ muziejuje Telšiuose saugoma septyniolika K. Bružo sudarytų aplankų (iš viso apie 1500 puslapių su iliustracijomis, nuotraukomis, brėžiniais, piešiniais), o Lietuvos istorijos institute – net dvidešimt vienas aplankas medžiagos (apie 4000 puslapių), trys šimtai nuotraukų; nedidelė jo rašytinio palikimo dalis yra

Vilniaus universiteto, Lietuvių kalbos ir Lietuvių literatūros ir tautosakos institutų rankraštynuose. Šis milžiniškas kraštotyrininko palikimas – vertingas šaltinis tautos dvasingumo ištakoms pažinti. Leidinio tituliname puslapyje esanti žyma „I knyga“ teikia vilčių matyti ir tolesnį šio lobyno išskėlimą visuomenei. Būtų gerai sudėti į knygas ir K. Bružo sudarytus apylinkės žemėlapius su paveldo objektais ir vietovardžiais, o kad tilptų daugiau autentiškos medžiagos, gausiose išnašose vertėtų panaudoti šaltinių santrumpas.

Nėra jokių abejonių, kad ši knyga bus pravarti ne tik pirmiau minėtiems specialistams, bet ir Žemaitijos mokytojams, kultūros darbuotojams. Juk pastaruoju metu Vyriausybės vykdomoje darbo programoje kaip viena svarbiausių veiklos gairių nurodomas vertybinis, ideologinis švietimo matmuo. Esminis lūžis čia bus pasiektas, jei pavyks perkelti ugdymo turinio paradigmos svorio centrą nuo „Lietuva pasaulyje“ į „pasaulis Lietuvoje“. Taigi būtina ieškoti atsakymų į pasaulio raidos iššūkius tautai ir valstybei, švietimo sistemoje sustiprinant tautinės savimonės bei pilietinės kompetencijos puoselėjimą. Neabejotinai šios ugdymo siekiamybės tarpusavyje susijusios, nes tik iš tautinės tapatybės išauga meilė Tėvynei ir pilietinė atsakomybė. Tad šiandien labai reikalingi leidiniai, visuomenei ir švietimo įstaigoms pateikiantys metodologiškai tinkamai, su etnologų komentarais parengtus etninės kultūros šaltinius.

Libertas Klimka